

Még egyszer a barkochba játék eredetéről

Évekkel ezelőtt – Scheiber Sándor kezdeményeit folytatva és kiegészítve – sikerült a játék eredetét 1911-ig visszavezetnem (*Iskolakultúra*, 2009. 10. sz. 132–136.). Az akkori találatot most meg tudom erősíteni, és emellett több fontos részlet is tisztázható.

E részletek már csak azért is érdekesek, sőt fontosak, mert a „pesti” habitus jellegzetes, sok mindenről – például a divat termelődéséről is – árulkodó összefüggéseire világítanak rá.

Az egyik, témánk szempontjából fontos szövegemlék például, szimpomatikus módon, már a modern magyar irodalom központi jelentőségű folyóiratában, a *Nyugat*ban jelent meg. Szerzője maga a főszerkesztő, az új irány első számú debattora, Ignotus Hugó (1869–1949) volt. A *Nyugat* 1912. évi 22. számában, Molnár Ferenc új darabjáról, *A farkasról* értekezve, egyebek közt ezt írta: „Van egy játék, melyet a múlt esztendőben barkochba néven űztek itt Budapesten, az örületig, az unalomig – s ez a játék abban áll, hogy egyik ember gondol valamit: dolgot, érzést, nevet, vonatkozást, akármit – a másik pedig addig ostromolja kerületgő, tapogatózó, elébb általános, majd egyre szűkülő körű kérdésekkel, míg rátalál arra s kivallatja belőle, amit gondolt. Ez a játék: játék – de a módja s a veleje szakasztott az, ahogy a lélek orvosai a legvéresebb komolysággal tudják átkutatni a beteg lélek egymásra temetkező s feledkező avar-rétegeit.” (Újraközölve kötetben: *Túl az óFerenczián*. Budapest, 2010, 146.) Ignotus e megjegyzésében nemcsak az az érdekes, hogy *expressis verbis* visszatalálja a játék föltűnését 1911-re, s így mintegy megerősíti a korábbi adatot, *A Hét* ide vágó közleményét. De az is, hogy a játék „logikáját” a pszichoanalízis módszerével állítja rokonságba. Ez találó fölismerése, a barkochba játék csakugyan mintegy az analitikusnak betegét „vallató” eljárásával rokon, annak tét nélküli, populáris, sőt szórakoztató variációjaként is fölfogható. A „logika” itt is, ott is, csakugyan rokon. *A cél a nem-ismertnek a*

megismerése, valami esetleges kiindulópontból, tisztán a logika, az analitikus ész révén, s csak „összintéséget”, összeváltásokat föltételezve. Ebben, nem kétséges, már benne van a világ „rejtélyessé” válásának tapasztalata, ám (még) magabiztosság és optimizmus hatotta át. A rejtély megismerhetőségének előföltétele. (Hogy Ignotus inkább a „komoly”, igazi tétre menő változatot, a pszichoanalízist preferálta, s nem a „léha”, csak szórakoztató, időt múló játékot, természetes – de most mellékes. Önmagában már az is szimptomatikus, hogy ismerte a játékot, s az összefüggésre is fölfigyelt.)

Az 1911-es év szerepét a játék kialakulásában azonban nemcsak Ignotus visszaütése erősíti meg – 1911-ből több fontos nyom is van. A *Világ* 1911. augusztus 11-ei számában a sokoldalú, „színes” írásairól is ismert *Janeiro*, a *Kis Tükör* című rovat aznapi „kis színését” *Barkochba* címmel adta közre – regisztrálva egy új divat föltűnését. (Közbevetőleg illik megjegyeznünk: a Janeiro név mögé bújó szerző a korábbi szabadkai és szegedi újságíró, a prózáíróként is jegyzett Csuka Ferenc [1879–1914] volt – a szegediek körében: a „Csuka gyerök”, Kosztolányi egyik fölfedezője, Juhász Gyula kollégája, írói nevén Kanizsai Ferenc.) Írását Janeiro így indította: „Azok, akik nyaralásukból most érkeznek haza Budapestre, megdöbbenve tapasztalják, hogy itthon hagyott ismerőseik a viszontlátás percében ezt a két szót harsogják feléje: / – Gondoljon valamit! / Csekélység. Az ember kétnapi egyhuzamban való utazás után végre hazaér Budapestre és arra kényszerítik, hogy gondoljon valamit. Aztán a hazatért budapesti ember első útja a kávéházba visz, ahová úgy szalad, repesve, mint gyermek az anyja ölébe. Ámde a kávéház sem a régi. Hol vannak az alsós-matadorok, hol vannak a karamboljáték dákó-Kubelikjei? Sehol. Helyettük töprengő arculatú, összeráncolt homlokú emberek gubbasztanak a márványsztalok körül és... barkochbát játszanak.” E leírás megint nemcsak az időpont igazolása miatt érdekes – az időpontot is szűkíti. Ha nem is a játék keletkezését, de divatszerű berobbanását a budapesti mindennapokba, itt érhetjük tetten. S ez a pillanat 1911 nyara. Janeiro nem magyarázza el a játék menetét, csak lényegére utal félreérthetetlenül: „Hogy mi az a barkochba, azt nem mondom meg. Aki tudja, annak felesleges megmondanom: aki nem tudja, ám az találja ki, hiszen azért barkochba.” Ebben a gesztusában már fölvillan a játékhoz, pontosabban a játék divattá válásához való ironikus viszonya. De nem lenne az újdonságok professzionális dokumentálója, újságíró, ha iróniája megakadályozná a demonstrációban. Ezért, erősen ironikus modalitásban, de két kávéházi esetet is, mutattványként fölidéz/megkonstruál. „Még este is, villamfénynél, plörözös nagykalapok jelenlétében is, dúl a barkochba. A szerelmes ifjú így udvarol a bájos virágszálnak”, mondja, s előad egy kérdés-felelet sort, amelynek csattanója

az, hogy a kitalálандó az ifjú hölgy maga vagy a – hozománya volt-e. „Egy másik barkochba eset, ugyancsak a kávéházban” pedig a főpincér és vendége közt zajlik. (Az ironikus beállítódást, a játék fiktív demonstrációját persze mutatja, hogy a pincér megnevezése itt „Főpincnök úr”, a vendégé pedig „Blicckövi úr”. De a kérdés-felelet sor itt is a barkochbára utal.)

S hogy tényleg a játék divatszerű berobbanását értük tetten 1911 nyarán, mi sem mutatja jobban, minthogy a játék ironikus földézése és/vagy a vele demonstrált pletykálgodás szeptemberben és októberben bevonult az újságírói „könnyű” műfajok tematikájába. A kor neves élclapja, a *Borszem Jankó* 1911. szeptember 3-án, a 10. oldalon *Barkochba-játék* címmel ironizáló (természetesen fiktív, konstruált) kérdés-felelet sort közölt – s már számíthatott rá, hogy olvasói értik a célzást. 1911. szeptember 20-án, *Tarka krónika* rovata egyik jegyzetében a *Pesti Napló* egy színházi pletykálgodás keretében a barkochba föltűnéséről és térhódításáról számolt be. Ezt érdemes kicsit részletesebben idézni, mert első „sztárjára” és elterjedése közegére is fényt vet. Ebben a kis színesben olvashatjuk: „Huszár Károly, a Magyar-Színház és a Nagy Endre-kabaré tehetséges és legvastagabb tagja, valóságos mániákusa az újonnan lábra kapott találós játéknak, a barkochbának. / Nincs olyan szaka a napnak, amelyben Huszár ne azzal szórakoztassa a vele lévőket, hogy barkochba kérdéseket fejt meg – vagy nem fejt meg.” „Még a színpadon is [...] hallható, amint Huszár ilyen kérdésekkel foglalkoztatja a környezetét: / – Személy? tárgy? fogalom?” Ez a „mániákus” barkochbázó a színháztörténet legendáriumába „Huszár Pufiként” vonult be, közismert és népszerű komikus volt, ez a hozzákapcsolt szerep önmagában is a barkochba elterjedéséhez és elfogadtatásához járult hozzá, mintegy legitimálta azt a közönség körében. S ezt csak erősítette, hogy a „komoly” *Pesti Napló* is ilyen anekdotát adott elő róla: „A napokban egy fiatal újságíró komoly arccal hívta félre a kedves színészt és így szólt hozzá: / – Kérlek, Huszár, még bele fogsz bolondulni ebbe a játékba. Hagyd abba! / – Miért? Nincs ebben semmi. / – De igen. Hallom, hogy már annyira rosszul vagy e játék miatt, hogy *patience*-ot játszol vele... / – Hogyan? / – Úgy hogy néha, amikor egyedül vagy, magad adsz fel magadnak egy kérdést és – nem találd ki.” Ez a sztori természetesen frivol, léha sztorizás, még az sem kizárt, hogy maga az újságíró találta ki, hogy gonoszkodjon egy kicsit. De a lényeg nem ez, hanem az, hogy a játékot is, Huszárt is ezzel csak népszerűsítette, „érdekessé”, hangulatossá tette.

Huszár Károly (1884–1941) központi szerepét a játék terjedésében más forrás is megerősíti. A *Színházi Hét* című hetilap, amely az „intimpistáskodásnak” emblematikus lapjává vált s a roppant népszerű *Színházi Életnek* volt a közvetlen előzménye, az 1911. október 15-étől 22-éig

terjedő időszakra szóló, 31. számában *Barkochba a Magyarban* címmel pletykálgodott. Ennek fölvezető részében ezt olvashatjuk: „Ki ne ismerné a Barkochba játékot, amely betegség gyanánt ragad mindenkire, aki hallja és megismeri! A Magyar-színház társalgójában állandóan űzik és egyik este Huszárnak, aki a Barkochba királyságot a kezében tartja, feladott egy kérdést Kertész Mihály, amit hosszas huzavona és kérdezzetése után sem volt képes kitalálni.” (*Színházi Hét*, 1911. 31. sz. 13.) „Pufi” jellemzése itt önmagáért beszél, érdekes azonban a feladvány kiötlője is: Kertész Mihály. Ő ugyanis nem más, mint az egyetemes filmtörténetben később Michael Curtiz (1886–1962) néven világhírűvé vált filmrendező – egyebek közt a *Casablanca* (1942) rendezője. S hogy mi volt, amit feladott, azt a *Színházi Élet*, miután néhány kérdést és választ reprodukált, megmondja – meghozza társalgói csattanóval fűszerezve: „Mi hát? kérdezi türelmét vesztve Huszár. *Áram!* Nem jó kérdés, kiáltja Csatay Janka, hogy csak villanyosban található... mert nekem is lehet áram!” A csattanó, a szójáték (s nem is igen leplezett frivolitása) persze már elvezet a barkochbától, de a játék pozícióit alighanem ez is csak erősítette.

S a barkochba érdekessé és széles körben ismertté válását mi sem mutatja jobban, minthogy az 1911. október 29-étől november 5-éig tartó hétre szóló *Színházi Hét* Jacobi Viktor (1883–1921) *Leányvásár* című operettjének előzetes hírveréseként, mondhatnánk „promóciós anyagként” használta föl a barkochba játékban rejlő lehetőségeket. A *Bar-Kochba* című cikk (1911. 33. sz. 8.) egy klasszikus színházi szituáció fölvázolásával indul: „A *Leányvásár*ból gőzerővel folynak a próbák. Jacobi Viktor, a komponista, mindennap ott van. Valamelyik nap megvakarta a füle tövét, mikor a második felvonás elejét próbálták. / – Mi van? – kérdi ijedten Stoll. / – Ide még kéne valami, – mondta Jacobi, – úgy tetszik nekem, mintha ez a rész üres volna egy kissé. / – Bizony, az jó volna, ha egy új szám... / Ezzel abamaradt a dolog.” Ez eddig akár így is történhetett. A folytatás azonban, jól érzékelhetően, az új játék köré van fölépítve, s annak gyakorlatát imitálva mondódik el. „Másnap”, folytatódik a történet, „Jacobi benyit a Király-színház első emeleti rendezőszobájába. Ott van Stoll, a legkiválóbb Bar-Kochba játékosok egyike. És mindjárt ráront Jacobira: / – Tárgy? / – Igen. / – A színházban van? / – Igen. / – Darabban van? / – Igen. / – A *Leányvásár*ban? / – Igen. / – Új szám? / – Igen. / – Egy régi helyett? / – Nem. / – Az első felvonásban? / – Nem. / – A másodikban? / – Igen. / – A második elején? / – Igen. / – Jó? / – Igen. / – Kar? / – Igen. / – Nők éneklik? / – Igen. / – Nők férfiruhában? / – Igen. / – Matrózkar? / – Igen. / – Tegnap dél óta készült? / – Igen. / – Lássuk.” Ez a kérdés-felelet sor, *pro forma*, tökéletesen szabályszerű, demonstrálja a barkochba játék gya-

korlatát (ezért is érdemes itt egészében reprodukálni). De ha figyelmesen olvasunk, észrevehetjük, a kérdező túlzottan „okos” és célirányos, így csak akkor kérdezhetett, ha eleve tisztában volt a válasszal. Azaz, Stoll rendező úr csakugyan lehetett a „legkiválóbb Bar-Kochba játékosok egyike”, de a játék csak az operett egyik számának olvasói körökben való érdekessé tételét szolgálta. Az információkat nem direktben, hanem az új játék mögé húzódva, egy ál-barkochba keretében mondták el. S hogy csakugyan erről volt szó, a cikk zárata, amely ismét a játékra játszik rá, elárulja: „Jacobi leült a zongorához és eljátszotta a pompás matrózkart, amit előző este a második felvonás elejére komponált. És most már ő kérdezett, de ez a Bar-Kochba rövid volt. / – Jó? / – Gyönyörű.”

Ez a cikk bizony már „alkalmazott barkochba”, érdeklődést generáló színházi marketingfogás.

*

A barkochba játék, amely máig él, természetesen utóbb változó intenzitású érdeklődést váltott ki, hol lanyhult iránta az érdeklődés, hol erősödött. Az első időszakra vonatkozóan jellemző az, amit 1918 nyarán Szomaházy István mondott ki *Levél a Tátrából* című cikkében: „az újra divatba jött Barkochba játékkal szórakozik az unatkozó fiatalság” (*Színházi Élet*, 1918. 32. sz. 3.). Azaz, implicite elismeri, 1911 után volt egy visszaesés, majd újra divatba jött. Az 1920-as évektől pedig végleg stabilizálta helyét a játékos agytornák között.

Egy feladat mindazonáltal még nincs megoldva. Azt tudjuk ugyan, hogy a történeti Bar-Kochba, azaz 'a csillag fia' Budapesten 1900-ban egy operett révén lett széles körben ismert, de azt nem tudjuk, hogy az „utolsó” zsidó szabadságharc e névadó, szimbolikus alakja, *mikor, hogyan, ki által* kapcsolódott össze egy potenciális, sokáig csupán homályban, a nyilvánosság fölszíne alatt formálódó intellektuális játékkal, s miért ő lett e játék névadója. De mivel Scheiber Sándor kutatásaiból tudható, a történeti Bar-Kochba valóságos életének eseménytörténete ehhez a névadó szerephez nem kínált semmi közvetlen inspirációt, föltehető, hogy nevét a nagyvárosi – budapesti – folklór alakulástörténetében kapcsolta össze valami félreértés vagy véletlen a játékos kedvű bohémvilág egyik, végül nagy karriert befutó kezdeményével.